

Muhkem ve Müteşabih Ayetler

Üstad Muhammed Hadi Marifet

Giriş

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de muhkem ve müteşabih ayetler hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Bu muazzam kitabı sana indiren O’dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah’tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsisi de Rabbimizin katından gelmiştir.” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar.”¹

Bu ayet-i kerimeden Kur'an'daki bazı ayetlerin müteşabih olduğu, farklı anlamlara çekilebileceği ve fitne çıkarmak isteyenlerin bu gibi ayetleri koz olarak kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Peki, niçin Kur'an'da müteşabih ayetler bulunmaktadır, bu ayetler hangileridir ve özellikleri nelerden ibarettir?

Bu ve benzeri sorulara iyice cevap verebilmek için öncelikle muhkem ve müteşabihin tanımını yapmak zorundayız.

İhkam ve Teşbihin Tanımı

İhkam kavramı Kur'an-ı Kerim'de üç anlamda kullanılmıştır:

- 1- Hiçbir kuşku ve şüpheye yer vermeyecek şekilde açık ve net olan her söz ve davranış.
- 2- Şeriatın sabit hükümleri. Bunun karşısında ise nehsedilmiş, yani yürürlükten kaldırılmış hükümler bulunmaktadır.

¹ Al-i İmran,7.

3- Sözde ve davranışta güvenilir olmak, sağlam esaslara dayanmak. Nitekim bu anlamda Hud suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Bu öyle bir kitaptır ki ayetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakûm ve habîr) tarafından gönderilmiştir.”²

Üçüncü anlamında kullanılan ihkam kavramı tüm Kur'an için geçerlidir. İkinci anlam mensuh olmayan ayetler için geçerlidir ve birinci anlam ise müteşabih olmayan muhkem ayetler için geçerlidir. Şimdi konumuz olan birinci anlamı inceleyelim:

“Hekeme” maddesinin temeli, bir şeyin kendisini ifsad eden, bölen ya da bozan şeyleri engelleyici bir durumda olmasını ifade eder. “İhkam ve tahkim” (sağlamlaştırma), karar verme ve yargı anlamına gelen “hüküm”, tam bilgi, kesin ve yararlı ilim demek olan “hikmet” ve atın dizgini anlamında kullanılan “hekmet” kelimeleri buradan gelir. Görüldüğü gibi bu kökten türeyen kelimelerin tamamında önleyicilik ve sağlamlık anlamı esas alınmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bu kök, yapıcılık ve ıslahatçılık anlamı ile beraber engelleme anlamına delâlet eder.

Müteşabih kelimesinin türediği teşbih kelimesi ise Kur'an-ı Kerim'de iki anlamda kullanılmıştır:

1- Benzer ve aynı olma:

“Allah, sözün en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.”³

2- Kuşkulu olmak ve şüphe uyandırmak: Maksat ve davranışın kesin olmayıp, çeşitli ihtimallere binaen kuşkular uyanıp, asıl maksat müphem olursa teşbih gerçekleşmiş demektir. Kur'an'da bu manada şöyle geçmektedir:

“(Ey Musa!) Bizim için, Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi (teşabehe aleyna) anlayamadık.”⁴

Konumuz olan teşbih bu anlamlardan ikincisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teşabuh ism-i masdar olan “şibh” kökünden türemiş olsa, benzer ve aynı anlamına gelir, ama eğer masdar olan “şebah” kökünden türediğini kabul edersek o zaman benzer anlamına gelir ki bu benzerlik kuşku uyandırmaktadır. Çünkü gerçeğin üstü örtülmüş, hakla batıl birbirine karışmıştır, bu yüzden hak bir söz yahut davranış batıl olarak gözükmemektedir.

Buraya kadar açıkladığımız müteşabih kavramının sözlük anlamıydı, deyimse anlamı hakkında ise şu tanımlar yapılmıştır: “Zahiri gerçek manasını yansıtmayan şey.” Söz

² Hud,1.

³ Zümer,23.

⁴ Bakara,70.

veya davranışın yetersizliği, işin gerçeğinin ortaya çıkmasını engellemiştir, yani işin hakikati açık ve net değildir. Ama bu tanımın kendisi de yetersizdir; çünkü bu tanım müphemleri de kapsamaktadır.

Bu yüzden Rağıb İsfahani “müteşabih” kelimesinin kavramsal tanımını daha güzel yapmıştır: “Kur’an’ın müteşabihâtı başka şeylere benzediği için tefsiri zor yapılan ayetlerdir; Kur’an için başka şeylerden maksat yoldan çıkmışlık ve dalâletten öte bir şey değildir, “Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır.” Öyleyse ilâhî kelâmın (Kur’an’ın) ayetleri hakkın dışında bir görünüm sergileyip batıla benzediği zaman onlara müteşabihat denilir.

Bunun için “teşbih” (benzerlik) söz veya davranışa bir ipham perdesi çekmenin yanı sıra şüpheye de yol açmaktadır. Dolayısıyla her müteşabih ayetin hem iphamını (kapalılığı) bertaraf edecek bir tefsire, hem de şüpheyi giderecek bir tevile ihtiyaç vardır; çünkü tevil iphamı kaldırmanın yanı sıra şüpheyi de gideren bir tefsir çeşididir. Öyleyse tevil tefsire oranla mutlak bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Tevilin olduğu yerde tefsir de vardır; tefsir iphamlar ile ilgilidir, bu kapalılıklar hem muhkem hem de müteşabih ayetlerde bulunmaktadır. Tevil ise yalnızca müteşabih ayetlere mahsustur; çünkü bunlarda hem ipham hem de şüpheye neden olan benzerlik (teşbih) vardır.

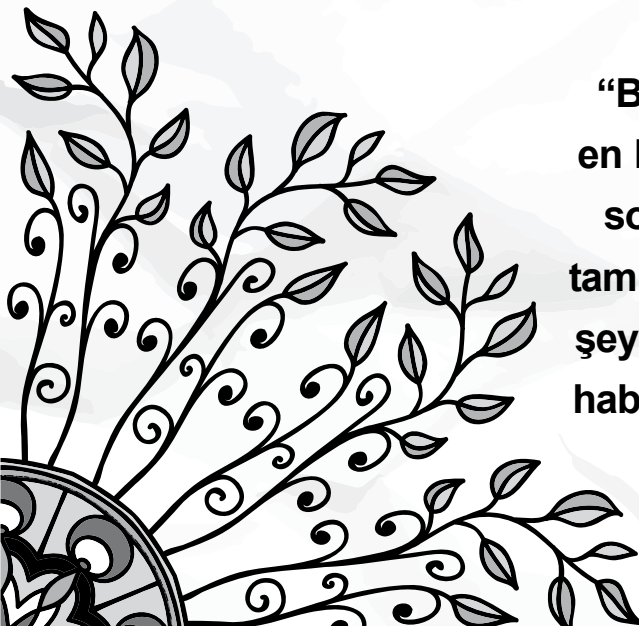
Tefsir ve Tevilin Tanımı

Tefsir kavramı sözlükte “örtüyü kaldırmak” için kullanılır, bu yüzden bazıları şöyle tanımlamışlardır: “Tefsir, anlaşılması zor olan kavramların üstünden örtüyü kaldırarak anlaşılmasını sağlamak, sözü aşikar etmek demektir.”

Bir kelime veya cümle ipham ile çevrelendiğinde ve anlamı örtüldüğünde tefsire ihtiyaç duyar, müfessir de bazı ilimlerden yardım alarak anlaşılmazlığı giderip, anlaşılmasını sağlamaktadır.

“Bu öyle bir kitaptır ki ayetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakîm ve habîr) tarafından gönderilmiştir.”

(Hud Sûresi, 1. Âyet)

Tefsir kelimesi “fesere’l-emr” kökünden türemiştir ve bir şeyi açıklamak ve aşikâr kılmak anlamına gelmektedir.

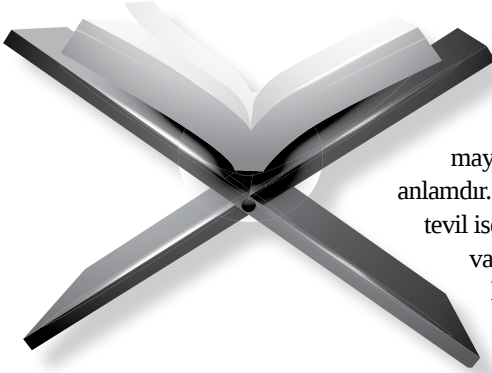
Tevil kelimesi ise “evl” kökünden alınmıştır ve avdet ettirmek, geri göndermek anlamına gelir. Bir davranış veya söz kuşku uyandırıp hayret ve şaşkınlığa neden olduğunda tevil söz konusu olur. Bunun için “müevvil” sahih olan tevili bilen kişidir, şüpheyi bertaraf etmek için çabalar, bir söz ve davranışın kuşku uyandıran zahirini asıl anlamına ve maksadına avdet ettirir /geri döndürür.

Hz. Musa arkadaşının yaptığı işlerden dolayı hayretler içerisinde kaldığında, arkadaşı da yaptıklarının sırlarını kendisine anlatacağını söyledi ve yaptıklarının gerçek tevilini ona sundu, arkadaşı (Hızır) Musa’ya şöyle dedi:

“Hızır: “İşte” dedi, “seninle ayrılmanın vakti gelmiş bulunuyor. Şimdi sana hakkında sabırsızlık gösterdiğin o meselelerin içyüzlerini (tevil) tek tek bildireceğim: “⁵

Bu anlama ek olarak, tevil kelimesinin hem muhkem hem de müteşabih ayetleri kapsayan diğer bir anlamı daha bulunmaktadır. Tevilin bu anlamı Kur’an’ın batını olarak da tanımlanmaktadır ve Kur’an ayetlerinin batını anlamlarını bizlere bildirmektedir. Kur’an ayetlerinin zahiri anlamı olduğu gibi batını anlamı da bulunmaktadır ve bu batını anlam bütün ayetler için geçerlidir. Nitekim Peygamber (s.a.a) efendimiz bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: “Zahiri ve batını anlamı olmayan hiçbir Kur’an ayeti yoktur.”⁶

İmam Bakır’a (a.s) Kur’an’ın zahiri ve batınından maksat nedir? Diye sorulduğunda İmam şöyle buyurdu:

“Kur’an’ın zahiri O’nun iniş sebebi gibi karinelerden anlaşılan görünürdeki anlamıdır, batını ise görünürdeki karinelerden yararlanarak anlaşılmayan, ancak Kur’an’ın genel mantığından anlaşılan anlamdır. Zahiri anlamı olan tenzil özel, batını anlamı olan tevil ise geneldir. Bu yönü ay ve güneşin hareketi gibi devamlı hareket etmekte ve yenilenmektedir. Bu bağlamda tevilin bir kısmı oluşmuştur ama bir kısmı ise daha oluşmamıştır.”⁷

Özel karinelerden sarfı nazar ederek elde edilen, Kur’an’ın bu genel ve çok yönlü algılama ve kavrayışı tevildir. Bu anlam ve kavrayış uygun farklı zaman ve mekânlar için geçerli olabilir. Böyle olmasaydı Kur’an, sürekli olarak ve her zaman ve mekân için geçerli

⁵ Kehf, 78.

⁶ Saffar, Besairu’d-Derecat, s. 195.

⁷ Saffar, Besairu’d-Derecat, s. 195.

olma özelliğini yitirecekti. Bu genel ve kapsamlı anlam ve algılama; Kur'an'ın her zaman için geçerliliğini korumasını sağlamakta ve onu sürekli canlı tutmaktadır.

Tevil kavramı için üçüncü bir anlam daha ifade edilmiştir, o da “rüya tabiri”dir ki Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un kıssasında bu anlamda sekiz defa kullanılmıştır. Hapishanede Hz. Yusuf ile birlikte bulunan iki kişi rüyalarını Hz. Yusuf'a anlatıp ondan rüyalarının yorumunu yapmasını istediler:

“Nebbi'na bi te'vilihi / Bize bunun yorumunu haber ver.”⁸

Tevil kavramının Kur'an'da gecen dördüncü anlamı ise; “bir iş veya olayın sonucu, akıbeti” anlamındadır. Bu tevil kelimesinin sözlük anlamına yakın bir manadır. Bu anlamda İsrâ suresinde şöyle geçmektedir:

“Ölçtüğünüz zaman dürüst olun, tam ölçün. Doğru terazi ile tartın. Bu hem ticaretiniz için daha hayırlı, hem de âkabet yönünden daha güzeldir (ve hasenu te'vîla).”⁹

İbn Teymiyye tevil kelimesi için bir diğer anlam daha getirmiştir ve onun bu sözünü tevilin beşinci anlamı olarak kabul edebiliriz. İbn Teymiyye, her şeyin vucud-u haricîsini tevil olarak kabul etmektedir. Şöyle ki; yazılı, sözlü ve düşünsel her şeyin gözle görülür somut varlığını o şeyin tevili olarak tanımlamaktadır; çünkü her şeyin varlıksal dört aşaması vardır: Düşünsel aşama, sözlü aşama, yazılı aşama ve dış âlemdeki somutsal aşama. Bu aynî aşama, varlığı bilinen diğer üç aşamasının tevili sayılmaktadır.

Allâme Tabatabai de tevili; vucud-u aynî-i harici (olguların harici objektif boyutu) olarak kabul etmektedir, fakat İbn Teymiyye'nin yanlışlıkla mısarak olarak adlandırması gibi değil. Allâme'nin görüşüne göre ahkâmın ölçüleri, sorumlulukların maslahatları ve şeriatın kılavuzlukları onların tevili sayılmaktadır; çünkü bütün hükümler ve sorumluluklar olayların ölçü ve maslahatlarından kaynaklanmaktadır. Yani başka bir anlamda bütün hüküm ve sorumlulukların dönüşü onların maslahat ve ölçülerinedir, amaç ve gaye o maslahat ve ölçülerin tahakkuk bulmasıdır.

Bizim bu sayfalardaki tevilden maksadımız müteşabihler hakkında kullanılan anlamıdır. Belirtilen diğer anlamlar konumuz dışındadır.

Aslî ve Arazî Teşbih

Kur'an-ı Kerim'de teşabuh, aslında iki şekildedir; aslî ve arazi.

Aslî Teşbih: Lâfzın anlam ve içeriğini dinleyiciye ulaştırmakta yetersiz kalmasından kaynaklanan doğal teşbihtir. Arap dili ve edebiyatındaki sözcük ve kavramların çoğu kısa ve yüzeysel olan anlamlar için münasiptir, geniş ve derin olan anlam ve içerikleri olduğu

⁸ Yusuf, 36.

⁹ İsrâ, 35.

gibi muhataba ulaştırma kapasitesine haiz bulunmamaktadır. Bir yandan Kur'an'ın Arapların sözcük ve ifadeleri ile konuşma üslûbunun kullanması gerekiyordu; nitekim buyuruyor:

“Doğrusu biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁰

Diğer yandan üstün ve derin olan anlam ve içeriği dinleyiciye ulaştırmak için Arapların da yabancı olduğu kinaye, mecaz ve istiare gibi sanatları aşağıdaki ayette olduğu gibi kullanması gerekiyordu. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Savaşta onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Oku attığın zaman da sen atmadın, Allah oku attı.”¹¹

Bu ayette insanoğlunun naçiz gücüne işaret edilmiştir. İnsanoğlu kendi iradesiyle yaptığı işlerinde bile acizdir; çünkü yaptıkları Allah'ın izniyle hareket eden ve işinin gerçekleşmesinde etkili olan bir takım faktörlere bağlıdır. O dönem Araplarının bunu anlaması çok zordu. Bu yüzden bu ifadelerden cebr ve zorunluluk çıkaranlar olmuştur. Yüce Allah başka bir ayette buyuruyor ki:

“Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resulüne uyun. Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız.”¹²

Dikkat edilirse bu ayette Allah'ın insan ile kalbi arasına girmesi söz konusu edilmiştir. Bu ifade şer'i emir ve yasaklara uymayanlar için de bir tehdit niteliği taşımaktadır. Allah'ın insan ile kalbi arasına girmesinden maksat nedir? Ebu Hasan Eş'arî ve onun ekolüne tabi olanlar bu ayetin hayatta cebirin hâkim olduğuna ve iman ile küfrün iradî ve isteğe bağlı olmadığına delâlet ettiği şeklinde yorumlayıp şöyle demişlerdir:

“Allah'ın kâfir olarak kalmasını irade ettiği kimse, eğer mümin olmak ve iman getirmek isterse Allah buna engel olur; aynı şekilde Allah'ın mümin olarak kalmasını istediği bir kimse hür iradesiyle küfrü seçmeye kalkışrsa, Allah bu kimseye de engel olur.”

Eşaire mezhebinin önde gelenlerinden olan Fahr-u Razi bu anlamı teyit ederek diyor ki: “Bu ayet cebri kabul etmeyen Mutezilenin iddialarının aksini belirtmiştir.”¹³

Oysa ayet başka bir şey söylemekte ve insanların dikkatini inkârı mümkün olmayan bir hakikate çekmektedir. Bu ayet şöyle diyor:

“Gerçek hayat, insan şer'i kanun ve kurallara boyun eğdiğinde elde edilir, ancak bu durumda insan gerçekten yaşadığını ve hayatta olduğunu hisseder. Herkes kendi hakkını riayet edip başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmediği zaman hayat gerçek anlamda

¹⁰ Zuhruf, 3.

¹¹ Enfal, 17.

¹² Enfal, 24.

¹³ Fahr-i Razi, Tefsir-i Kebir, c. 15, s. 147-148.

tahakkuk bulur. Dini kanun ve prensiplerin hâkim olduğu ve herkesin başkalarının hakkına riayet ettiği ve sınırını aşmadığı bir toplum huzur içinde yaşar. Böylece insanlar Kur’ani anlamda ihya edici olan hayatı yakalar. Şeriat sayesinde insan, kendi insanî ve hakikî kimliğini derk eder, bu vesileyle insanlık topluma hâkim olur. Baş kaldıran ve asi olan insanın, yırtıcı hayvanlar gibi aşağılık ve iğrenç istekleri uğruna yaşaması mümkündür. Böyle bir toplumda insaniyet unutulmuşluğa terk edilir, insan da kendisine ve kimliğine karşı yabancılaşır. Bu gibi insanların karşılaştıkları en büyük musibet işte budur; kendini unutmak ve insanlığandan gafil olmak. İnsan kendi eliyle kendi öz benliğinden ve mahiyetinden uzaklaşıp hayvanlar âlemine doğru yol alabilir. İşte bu anda ayeti kerimde dile getirilen şu hakikat gerçektir:

“Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”¹⁴

Başka bir ayette buyuruyor:

“Yine O’na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz.”¹⁵

Genellikle mebd, mead, insanın kudret ve iradesi, âlemdeki tasarrufu, yaratılış ayetleri, mükellefiyetin nedenleri, Allah’ın sıfatları ve benzeri konuları ele alan ayetler müteşabih ayetler sayılmaktadır; zira bu husustaki manalar oldukça ulvî, derin ve geniştir. Ancak bu manaları ve içeriği dillendiren lâfızlar ve sözcükler yetersiz ve eksiktir.

Allah’ın iradesi ve ilmi, emanet, hilafet, yerin ve göklerin insanın emrine musahhar kılınması, izin, hidayet ve dalâletle ilgili ayetler müteşabih görünmektedir. Bu yüzden sahih ve dayanağı bulunan bir tevile ihtiyaç duymaktadırlar.

Arzî Teşbih: İslam’ın ilk yıllarında müteşabih olmayan ve Müslümanların ihlâs ile karşılayıp sağlıklı bir şekilde algıladıkları mana ve maksatları herkes tarafından bilinen ve şüpheye mahal bırakmayan ayetler de olmuştur.

Bu kısımdan olan ayetler işin başında rahatlıkla anlaşılıyordu ve hiçbir teşbih söz konusu değildi, fakat daha sonra felsefi ve kelami tartışmaların oluşması ve bazı felsefi konuların Yunan’dan İslam diyarına gelip yayılması birçok ayet üzerine ipham perdesi çekmiştir. Düne kadar muhkem olan ayetler bugün müteşabih ayetler zümresinde sayılmaya başladı. Bazı kelimelerin ve tartışma ehlinin yersiz taassupları herkes tarafından rahatlıkla derk edilen ayetlerin müteşabih bir görünüm kazanmalarına neden oldu. Aşağıdaki ayeti buna örnek olarak verebiliriz, yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Yüzler vardır ki, o gün ısl ısl parılayacaktır, Rablerine bakarlar.”¹⁶

¹⁴ Haşr,19.

¹⁵ Enam,110.

¹⁶ Kıyamet, 22-23

Arapların yaygın kullanımında bu ayetlerden Allah'ın yüce dergâhına teveccüh etmek ve o mekâna bakmak anlaşılıyordu. Zamaşşehri konu hakkında diyor ki: “Sevr halkından bir kız çocuğu gördüm. Öğle vakti insanlar istirahat ettiklerinde o dilleniyo ve di-yordu ki: ‘Benim küçük gözlerim Allah’a ve siz halka bakıyor’ kızın burada kullandığı kelime “nezere”dir, ayette de aynı kelime kullanılmıştır. Bunun bir yere bakmak ve bek-lenti içinde olmaktan başka bir anlamı yoktur. Arap’ın salim olan tabiatıyla mezkûr ayet-ten anladığı yukarıdaki anlamdan başka bir şey değildir. Neden Eşairi mektebinin kuru-cusu Ebu’l- Hasan Eşari bu ayetin yaygın olan anlamını değiştirip; “Allah’ın zatını görmek şeklinde” yorumlamıştır. O “nazar” kelimesini; itibari nazar, intizari nazar ve görme na-zarı olmak üzere üç farklı anlamda ele almıştır. İbret alma maksadıyla bir şeye bakma-nın kıyamette yeri yoktur. İntizar anlamındaki nazar da “ila” harfiyle birlikte gelmez, ör-neğin yüce Allah buyuruyor:

*“Ben onlara bir hediye gönderip, elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”*¹⁷ Bu ayette nazar intizar anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Ebu’l- Hasan Eşari göre, “Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parılayacaktır, Rablerine bakarlar.” ayetindeki nazar ke-limesinden kasıt başka bir şeydir. Ebu’l- Hasan Eşari’ye soruyoruz “rablerinden gelecek sevaba bakarlar” diye cümleyi kursak nasıl olur? Verdiği cevap şudur: “Kur’an’da böyle bir takdim söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla ayetin zahiriyle yetinmek gerekir. “Göz-ler onu göremez, O ise bütün gözleri görür” ayeti kerimesinden maksat ahiret gözü olma-yıp dünya gözüdür, kâfirler her iki âlemde de Allah’ı görme lezzetinden mahrumdurlar.”¹⁸

Herhalde Ebu’l- Hasan Eşari göz dikmek ve beklemek anlamında olan nazar kelime-sinin “ila” ekiyle geleceğini biliyordu. Arap şairi diyor ki:

*Ben bir fakirin fedakâr bir zengine baktığı gibi
Senin vaat ettiklerine bakıyorum.*

Serv kabilesinden olan dilenci kızın söylediği, “Küçük gözlerim Allah’a ve siz halka bakıyor” cümlesinde de nazar kelimesi “ila” ön ekiyle gelmiştir.

Aynı şekilde, “Rahman, Arş’a istiva etmiştir”¹⁹ ayetindeki istiva kelimesinden kasıt tedbir arşını hükümranlığı altına almaktır. “Arş” kâinatı idare ve tedbir ilmi için kinaye olarak kullanılmıştır. Yine “Kürsü” kelimesi ilahi hükümranlılık ve saltanat için kinaye ola-rak gelmiştir, lakin zahir ile yetinenler bu ayetteki istiva kavramını saltanat tahtına otu-rmak anlamında almışlardır. Böyle bir yorumun gereksinimi Allah’ın cisim ve mekâna sa-hip olduğu düşüncesidir, bu tür bir yaklaşım da onun kutsiyeti ve ulûhiyetiyle bağdaşmaz. O her yerde hazır ve nazır olduğuna göre bir mekânda nasıl saltanat tahtına kurulabilir.

İbn Betute seyahatnamesinde diyor ki: “Şam camisine girdim. İbn Teymiyye minbe-rin üstündeydi, Allah’ın cisim olduğunu söylüyordu. O, Allah’ın saltanat tahtına oturması hakkında hikâyeler anlatıyordu. Bir yerde; ben bu minberden indiğim gibi Allah da celal

¹⁷ Neml,35.

¹⁸ el-İbane, s. 10-19 el-Lume, s. 61-68.

¹⁹ Taha, 5

tahtından iniyor, deyip bir iki basamak aşağı indi. Bunu söyler söylemez kargaşa çıktı.”²⁰

Hâlbuki istiva kelimesi Arap örfünde hüküm altına almak anlamında kullanılmıştır. Şair diyor ki:

*Bişr Irak’a istiva etti,
Kan dökmeden ve kılıç kullanmadan.*

Aynı şekilde, “Baldırların açılacağı (Yevme yukşefu ‘an sakin) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. O gün, işler güçleşir ve secdeye davet edilirler, derken güçleri yetmez”²¹ ayetinde “sage” kelimesi işlerin zorluğu, şiddet ve vahametin kinayesi olarak kullanılmıştır. Araplar savaş kızıştığında diyorlardı ki: “Ve gametu’l-harb alas Sag / Savaş şiddetlenip kızıştı” Keşfu Sak bir işe hazırlıklı olmak ve kemeri sıkamak için kinaye olarak kullanılırdı. Eskiden insanlar bir işi yapmak istediklerinde paçalarını sıvarlardı. Mezkûr ayet kıyamet gününde işlerin zor olacağını ve kâfirlerin sıkıntılarla baş başa kalacaklarını anlatan bir kinayedir.

Zamahşeri Keşşaf tefsirinde ayeti bu şekilde yorumlamıştır.²² Lakin Eşariler ve tecessüm ehli olanlar ayetin zahirini el alıp şöyle demişlerdir:

“Buradaki sak deyiminden kasıt Allah’ın paçasıdır. O gün sıvanacaktır ve kâfirler secde etmekle emr olunacaklardır ama buna güç yetiremeyeceklerdir.”²³

Müfessirlere Göre Teşbih

İhkâm ve teşbih hakkında birçok tefsir yapılmıştır, bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bazıları bu deyimlerin mısraıklarını gösterip müteşabihler ile müphemleri birbirine karıştırmışlardır. Allame Tabatabai bu konu

²⁰ İbn Betute’nin Seyahatnamesi, c. 1, s. 57.

²¹ Kalem, 42.

²² Tefsir-i Keşşaf, c:4, s:592- 594.

²³ Bkz: et-Temhid, c:3, s:152.

“Rahman, Arş’a istiva etmiştir”

ayetindeki istiva kelimesinden kasıt tedbir arşını hükümranlığı altına almaktır. “Arş” kâinatı idare ve tedbir ilmi için kinaye olarak kullanılmıştır. Yine “Kürsü” kelimesi ilahi hükümranlık ve saltanat için kinaye olarak gelmiştir, lakin zahir ile yetinenler bu ayetteki istiva kavramını saltanat tahtına oturmak anlamında almışlardır.

Böyle bir yorumun gereksinimi Allah’ın cisim ve mekâna sahip olduğu düşüncesi-
dir, bu tür bir yaklaşımda onun kutsiyeti ve ulûhiyetiyle bağdaşmaz.

hakkında kendi tefsirinde 16 yorum ve tanıma yer vermiştir. Bazı müfessirler ise bu sayıdan daha fazlasını getirmiştir. Şimdi bunlardan bazılarını getirelim:

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre diyor ki: “*De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım.*”²⁴ Bunun gibi ayetler muhkemdir, müteşabih ayetler ise; başlarında mukatta harfleri olan ayetlerdir.

Bazılarına göre; nasih olan ayetler muhkem ve mensuh olmuş ayetler de müteşabihdir.

Muhkem ayetler ahkâm ayetleridir, bunun dışında kalan ayetler ise müteşabihtirler.

Muhkem ayetler geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları ile ilgili ayetlerdir, müteşabih ayetler ise bu ayetlerde var olan iphamlardır.²⁵

Müteşabih ayetler Allah'ın sıfatları ile ilgili olan ayetlerdir.²⁶

Müteşabih ayetler kıyamet gününün durumu ve o günün sıkıntı ve korkuları ile ilgili olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler özet olarak gelen ve içinde kapalı noktaların olduğu ayetlerdir.

Müteşabih ayetler karmaşık ve net bir şekilde anlaşılması zor mefhumlara haiz bulunan ayetlerdir, muhkem ayetler ise mefhumları açık ve kanıtları belli olan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler anlaşılmayan ayetlerdir, muhkem ayetler ise bunun tam aksi anlamılır ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, birden fazla ayeti içinde barındıran ayetlerdir, muhkem ayetler ise birden fazla anlamı olmayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, yorumlamaya ve açıklamaya ihtiyaç duyan, muhkem ayetler ise yorumlamaya ve açıklamaya ihtiyaç duymayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler, künhüne erişmenin yolu olmayan lakin zahirinde muhkem bir anlamı kasteden ayetlerdir.

Muhkem ayetler, herkesin anlamı hakkında ittifak ettiği, müteşabih ayetler ise anlamı ve yorumu hakkında görüş birliği olmayan ayetlerdir.

Müteşabih ayetler tefsiri zor olan, muhkem ayetler ise yorum ve tefsiri kolay olan ayetlerdir.²⁷

Muhkem ve müteşabih ayetlerin neler olduğu hususunda buraya kadar getirilen görüşler genellikle eski âlimlerin görüşleridir. Son zamanlarda müteşabih ayetlerin yorumu hakkında oldukça tuhaf ve kabul edilmez iki varsayım daha öne sürülmüştür.

Birinci Görüş: Ayetullah Talakani Kur'an hakkında nüzulden önceki durum ve nüzulden sonraki durum olmak üzere iki durum göz önünde bulundurmıştır. Kur'an nazil

²⁴ Enam, 151.

²⁵ İbn Teymiyye, c. 3, s. 169.

²⁶ Şeyh Muhammed Abduh, el-Menar, c. 3, s. 167.

²⁷ El-Mizan, c. 3, s. 31-42. el-Menar, c. 3, s. 163-165.

olmadan önce muhkemdir, indikten sonra ise müteşabihdir. Yani Kur'an'ın iki varlık aşaması vardır, inmeden önceki varlık boyutuna tenzil denilmektedir, nazil olduktan sonraki aşaması ise nüzul aşamasıdır. İnmeden önceki aşamada Kur'an muhkemdir, değişmez, sabit ve geneldir. Kur'an bu aşamada "Ümmü'l-kitaptır." Bu aşamada düşünce ve algıların ötesinde olup Arapça değildir, sabit ilkeleri ve değişmez kanunları vardır. Bu, korunmakta olan hikmet ve hüküm dolu muhkem ve ana kitap farklı zaman ve mekânlarda, düşünce kalıplarında şartlara göre çeşitli ayetler, kelimeler, cümleler ve ayrıntılar şeklinde açıklanmış ve okunmuştur. Ayrıntılı bir şekilde inen bu ayetler muhkem ve ana kitabın kendisidir, ama kelime ve cümleler şeklinde insanlara inerek müteşabih olmuşlardır.²⁸

Cevap: Ayetullah Talakani'nin bu beyanında iki yanlışlık göze çarpmaktadır:

1- Şüphe uyandıran ve fitne çıkaran teşbih ile benzerlik ve uyum arzeden teşbih birbirine karıştırılmıştır; çünkü Âl-i İmran suresi yedinci ayetinde müteşabih ayetler fitne peşinde koşanlar için bir koz ve bahane olarak nitelendirilmiştir. Allah'ın sıfatları, yaratılış ve marifet hakkındaki bazı ayetler bu kabildendir, dar görüşlü insanlar bu ayetlerin anlamlarını kolayca idrak edemezler.

2- Kur'an'ın iki aşamada nazil olduğu varsayımı yani arşi ve ferşi boyutu kendisiyle hiçbir irtibatının olmadığı muhkem ve müteşabihler konusunda ele alınmıştır. Arapça olan ve Resulullah'a (s.a.a) inen bu Kur'an, ayetlerinin muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Yüce Allah buyuruyor:

"Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir."²⁹

Bu görüşün sahibi niçin bütün Kur'an'ı ulvi merhalede muhkem ve suflî merhalede ise müteşabih olarak varsaymıştır? Peki, insanlar muhkem ayetleri elde etmek için nasıl ulvi merhaleye ulaşabilirler? Öte taraftan müteşabih ayetlere ehli olmayanların yaklaşması yasaklanmıştır.

İkinci Görüş: Bu görüş kendi inkârcı görüşlerini İslam ile bir sentez şeklinde sunmaya çalışan mühlit gruplar tarafından ileri sürülmüştür.³⁰

İslam dininin genel prensiplerini belirleyen ayetler muhkem ayetlerdir, bu sağlam ve daimi olan prensipler sabit ve değişmez hükümler mesabesinde oldukları. Hidayetin delaleti, hakkın batıla ve mustazafların müstekbirlere galip geleceği gibi hususlar kalıcı hakikatler kategorisinde yer almaktadır. Müteşabih ayetler ise temel nitelik arz etmeyen ancak temel esaslardan kaynaklanan konuları içermektedirler. Muhkem ayetler stratejik bir role sahipken, müteşabih ayetler de bu stratejinin uygulanmasında taktiksel bir role sahiptir. Müteşabih ayetler için zaman içerisinde gabz ve bast, çağa göre farklı yorumların

²⁸ Pertovi Ez Kuran, c. 3, s. 19-20.

²⁹ Âl-i İmran, 7.

³⁰ Kendilerini "Halkın Mücahidleri" olarak adlandıran münafıklar.

yapılması söz konusudur. Hatta ahir zamanda bu ayetler değerini yitirip irtica nedeni olarak da gösterilebilirler.³¹

Cevap: Bu varsayım şeriatın temel kanun ve kurallarından kaynaklanan teferruatı Kur'an'ın muhkem ve müteşabihi olarak ele almıştır. İslam şeriatının temel kanun ve kuralları değişmez prensiplere sahiptir. Zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle değişen tüm ferii hükümler bu ferii hükümlerden istinbad edilmektedir. Zaman ve mekân şartlarına vakıf olan bir fakih bu temel kurallar çerçevesinde mevcut siyasî, iktisâdî toplumsal akım ve gelişmeleri ele alıp değerlendirmeli ve bu kurallar çerçevesinde bu akımların doğruluğu ve yanlışlığını, fayda ve zararlarını teşhis edip İslami hükümleri açıklamalıdır.

Bu gelişme zamanın bir gereğidir ve içtihadın bir sonucudur. Bunun nesh olgusu ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur; çünkü nesh olgusu genel olan ahkâmı ortaya çıkar. Yoksa ayrıntı ve teferruatı değil. Ayrıca bu değişim ve gelişimin Kur'an'ın temel ahkâmında yeri yoktur; zira bunlar değişmeyen genel hükümlerdir. Aslında Kur'an'da değişebilen hükümler yoktur, Kur'an tüm içeriğiyle değişmez ve bakidir.

Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Oluş Nedeni

Buraya kadar yapmış olduğumuz, Kur'an'daki teşabuhun nedenleri ve iki çeşit teşabuhun bulunması hususundaki açıklamalar ile Kur'an'da niçin müteşabih ayetlerin olduğu sorusuna da cevap verilmiş oldu.

Müteşabih ayetlerin bazıları İslam'ın ilk yıllarında Arapların yaygın üslup ve edebiyat anlayışlarına göre mefhumları açık olan ve sonradan müteşabih olmuş ayetlerdir. Bunlar muhtelif İslami fıkraların başta kelami konuları olmak üzere fikri ve itikadi meselelerde yaşanan tartışmalardan sonra teşbih felaketinden nasiplerini almışlardır.

Diğer bazı müteşabih ayetler ise zaten Kur'an'da vardı ve bunların varlığı da çok normal bir şeydir. Bu gibi teşbihler yüzeysel anlamlar için konulan Arap kelâm ve kelimeleleriyle derin ve engin manaların ifade edilebilmesi sonucu oluşmuşlardır. Yani Kur'an ulvî anlamları beyan etmek için hem avam halkı hem de düşünürleri ikna etmesi gerekiyordu. Bu yüzden daha çok hitabe ve burhan yöntemlerini birleştirip meşhurat ve yakiniyattan düzenli bir birliktelik meydana getirmiştir. Bu iki edebi yöntem görünüşleri itibarıyla birbirlerinden farklı olmalarında rağmen aralarında düzenli bir uyum oluşturmuştur. Bunun kendisi Kur'an'ın mucize olmasının delillerinden biri sayılmaktadır.

Endülüslü İbn Rüşt (ö. 595 h.) konu hakkında şunları yazmaktadır: “İnsanlar şeriat ile olan ilişkisinde üç gruba ayrılırlar:

Birinci grup; ilâhî hikmeti derk eden, bilgi sahibi insanlardan oluşur. Bunlar her hangi bir olayla karşılaştıklarında sabreder ve metanetli davranırlar.

İkinci grup; toplumun çoğunluğunu meydana getiren avam halktır. Bu grubun bireyleri o kadar ilim ve bilgiyle ilişkisi olmayabilir ama saf tabiatları, temiz niyetleri ve nuranî bir gönülleri vardır.

³¹ Çe Kune Kuran Ra Beyamuzim, s. 21-56.

Üçüncü grup; bu iki gurubun ortasında yer alır. Bunlar ne âlimdirler ne de kendilerini avam halktan kabul ederler. Kendilerini herkesten üstün ve âlimler sınıfından bilirler. Hâlbuki ortaya çıkıp kendilerini gösterme liyakatine sahip değillerdir.

Teşabuh üçüncü grup için söz konusudur; çünkü âlimler kendi ilimlerinin gölgeleri altında ve hakikatlere ulaşma yolunda kendilerine lâıyk olan metaneti gösterdiklerinden yollarının üstünde asla teşabuh olmaz. Avam tabakası da sahip olduğu saf ve sade zihinle asla şeriatın öğretilerinden şüpheyne düşmezler, zira lâfızların ve tabirlerin zahirleriyle ik-tifa edip konu hakkında meraklanmazlar.

Şeriatın öğretileri güzel ve leziz yemek gibi sağlıklı bedenler ve temiz tabiatlı insanlar için yararlıdır. Bu her ne kadar kimi insanlar için zararlı olsa da halkın çoğunun içinde yer aldığı diğere bir grup için faydalıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “O, fa-sıklardan başkasını saptırmaz”³² yani doğal beşeri sınırlarından çıkan insanlardan başka kimse ilahi öğretinin gölgesi altında sapıtıp yoldan çıkmaz. Bu durum bazı ayetlerden dolayı sadece bazı insanlar için gerçekleşir. Bazı ayetlerde madde âleminde benzeri olmayan hisler ötesi âlem dillendirmiş ve insanların derk edebileceği şeylerden misaller ve deliller getirilmiştir. Bazı insanlar bu ayetlerin zahirlerini bakıp ayetlerde beyan edilenle-rin hakikatin kendisi olduğunu zannettiklerinden hayret ve şüphe içinde kalmışlardır. Bu gibi müteşabih ayetler şüpheyne neden olmuştur. Elbette bu durum âlimler ve avam halk için geçerli değildir. Çünkü bunlar temiz ve iyi bir mizaca sahip olduklarından iyi yiyecek kendileri için yararlıdır. Lakin bu iki grup dışındaki insanlar hastadır ve bunlar temiz bir mizaca sahip değillerdir. Dolayısıyla yemek her ne kadar güzel ve leziz olsa da bun-dan lezzet alıp faydalanamazlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler.”³³

Şeriat, öğretiyne ve programında hem avam tabakasının yararlanabileceği hem de âlimlerin kabul edeceği bir yöntemi benimsemiştir. Kur’an bu yüzden her iki grubun da derk edebileceği tabirler ve lafızları kullanmıştır. Avam halk ayetlerin zahirleriyle yetindiklerinden ayetlerde anlatılmak istenen şeyin ayette belirtilen misal veya buna yakın bir şey olduğunu kanısına sahip olurlar. Dolayısıyla bununla yetinip daha ileri gitmezler. Âlimler ise misallerde gizli olan hakikatleri algırlarlar.

Eğer dikkat edersen şeriat, halkın anlaması ve kabul etmesi için bu gibi misal ve tabirlerle konuyu anlatmakla birlikte âlimleri bu gibi tabirlerin sırlarıyla aşına kılmış ve bun-ların hakikatlerini kendilerine göstermiştir.”³⁴

Hissedilmeyenin hissedilene benzetilmesinde Hakk Tealanın zatını tamamen göstere-bilecek en güzel örnek onun nura benzetilmesidir. Bu hakikat onun zâtı itibarıyla zahir olması ve zahir olan her şeyin kendisine bağımlı olmasıdır. Başka bir ibareyle o varlık

³² Bakara,26.

³³ Âl-i İmran,7.

³⁴ Bkz. İbn Rüşd, el-Keşfu en Menahici'l-Edille, s. 89, 96, 96, 107.

âleminde en belirgin varlık olmakla birlikte hakikati de gözlerden en ırak varlıktır. Hiç kimse onun hakikatine yol bulamamıştır.

Allah'ın zatına has olan bu gibi sıfat ve vasıflar için madde ve his âleminde nurdan daha iyi bir teşbih bulunamaz. Bu konuda İmam Fahrurazi, Şeyh Muhammed Abduh ve Allame Tabatabai İbn Rüşt'ün yöntemini benimsemişlerdir.³⁵

Müteşabihlerin Tevilini Kim Bilebilir?

Bu konu tefsir bilginleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Tartışmanın ve ihtilafın nedeni, şu ifadeye yönelik anlayışların farklılığıdır:

“Ve ilimde derinleşenler: Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır.”

³⁵ Bkz. Tefsir-i Kebir, İmam Fahrur Razi, c. 7, s. 172, Reşit Rıza Tefsir'ul Menar, c. 3, s. 170, Allame Tabatabai, el-Mizan, c. 3, s. 58-62.

Bu ifadenin orijinalinin başındaki “vav” harfinin atıf edatı mı, yoksa istinaf (yeni bir hususa geçiş) edatı mı olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı ilk kuşak müfessirler, Şafiiler ve Şia mezhebine mensup müfessirlerin büyük bir kısmı, “vav” harfinin atıf edatı olduğu ve ilimde derinleşenlerin Kur’an’da yer alan müteşabih ifadelerin tevillerini bildikleri yönünde görüş belirtmişlerdir. İlk kuşak müfessirlerin büyük kısmı ve Ehl-i Sünnet’ten Hanefiler, “vav” harfinin “istinaf” edatı olduğunu ve müteşabih ifadelerin tevillerinin Allah’tan başkası tarafından bilinemeyeceğini, müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah’ın özel bilgisi kapsamında olduğunu belirtmişlerdir. İlk görüşü savunanlar kendi görüşlerini kanıtlamak için çeşitli deliller sunmuş, bazı rivayetleri ileri sürmüşlerdir. İkinci görüşü savunanlar da başka yöntemlere ve müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah’ın özel bilgisinin kapsamında olduğunu belirten rivayetlere dayanmışlardır. Her grup karşı tarafın görüşünü çürütmek ve kanıtlarını geçersiz kılmak için yoğun bir çaba içine girmiştir.

Velhasıl, hiç şüphesiz Kur’an’da müteşabih ayetler bulunmaktadır, peki bunların tevilini bilme imkanı varmıdır, eğer varsa bunu kimler başara bilir? Öncelikle bu soru iki şekilde sorulabilir:

1- Kur’an’ın zahiri tabirinden ne anlaşılmaktadır? Tabirlerinin zahirinde ne anlam çıkarılır?

2- Acaba araştırmacılar genel bir şekilde müteşabih ayetlerin anlamlarına vakıf olma imkânına sahip midirler?

Allame Tabatabai, ayetin zahirinden ³⁶ inhisar hükmü çıkarmış ve müteşabih ayetlerin tevilini hakkındaki bilginin sadece Allah’a ait olduğu ve başkalarının buna tabi olmak dışında başka yollarının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fakat araştırmacılar müteşabih ayetlerde gizli olan hakikatlere ulaşma imkânına sahip olmalıydılar. Bu, Allame Tabatabai’nin konu hakkında öne sürdüğü görüştür, şimdi bu görüşü getirelim:

“İlahi öğretilerin hazinesi sayılan Kur’an’ın gizli hakikatlerine ulaşmak için gidilen yolun kapalı olması kabul edilecek bir şey olmadığı kesindir. “Onlar Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”³⁷ Ayeti de bunu ispatlamaktadır. Eğer Kur’an’da hiçbir Müslüman’ın, hiçbir âlimin, Peygamber’in (s.a.a) ve imamların bütün muhtevasını bilmedikleri ayetlerin olduğunu farz edelim, bu durumda ilahi hikmet zan altında kalır. Ebediyete kadar beşerin hidayeti unvanıyla nazil olan bir kitabın, hiç kimse-nin hatta Resulullah’ın bile anlayamadığı iphamlı tutumunun olması nasıl mümkün olabilir? Kesinlikle bu ihtimal muhal ve ilahi hikmete binaen imkânsızdır.

“İlimde derinleşmiş olanlar” cümlesinin zahiri istinafiyedir, eğer öncekine atfedilme-mişse cümle tekrar edilir; çünkü bu cümle, kendisinden önceki cümle yani: “*Kalplerinde*

³⁶ Al-i İmran suresinin 7. ayetinin: “Sana kitabı indiren O’dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihdir. Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah’tan başkası bilmez. Ve ilimde derinleşenler ise: “Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır” derler. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.”

³⁷ Muhammed,24.

bir kayma olanlar”³⁸ ayetinin zıddıdır. Dolayısıyla ayetin takdiri şu şekildedir: Bu iki grup arasındaki fark; birinci grubun kötü niyetlerle müteşabih ayetleri ele almaları ikinci grubun da temiz kalp ve iyi niyetlerle müteşabih ayetlere yaklaşmaları ve bu ayetler karşısında teslim olmalarıdır.

Buna ilave olarak eğer “vav” harfi atf harfi olursa ilimde derinleşmiş olanların müteşabih ayetlerin tevilini bilmeleri ve bu grubun en bariz ferdi olan Peygamber’in (s.a.a) isminin ayrı olarak zikredilip: “Tevilini bilmezler ancak Allah ve Resulullah ve ilimde derinleşmiş olanlar” denilmesi gerekir; zira risalet makamının böyle bir gereksinimi vardır ve birçok yerde de Peygamber’in (s.a.a) ismi ayrı olarak zikredilmiştir. Örneğin: “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de*”³⁹ ve “*ona uyanlar, bir de bu Peygamber*”⁴⁰ ve buna benzer diğer ayetler...

Ayetin zahirine göre tevil ilmi her ne kadar Allah’a mahsus olsa da bazı delillerle bunun istisnası vardır. Nitekim gayb ilminin Allah’a mahsus olduğunu belirten ayetler; “*O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez Ancak seçtiği resullerden başka*”⁴¹ ayetiyle istisna olmuştur.

Bu ayet ilimde derinleşenlerin sadece bir boyutunu beyan etmiştir ve bu insanların bu gibi ayetler karşısında şüpheye düşmeyip hakka teslim olduklarını beyan etmiştir. Aynı zaman da zikredilen başka bir nedenden dolayı ilimde derinleşenlerin müteşabih ayetlerin tevilini bildikleri ve Kur’an’ın gizli hakikatlerine ulaşma imkânına sahip oldukları ispatlandı.”⁴²

Buraya kadar olan Allame Tabatabai’nin *el-Mizan* tefsirinde Al-i İmran suresinin 7. ayetinin tefsirinde söylemiş olduklarıydı.

Fahri Razi ise kendi tefsirinde şöyle diyor: “Ayette atf, fesahatten uzaktır, eğer ayette atf olsaydı “yegulune amenna bihi” cümlesi “veyegulune” yahut “hum yegulune” şeklinde “vav” haliyesi ile benzerlik taşımalıydı.”⁴³

Şimdiye kadar konu hakkında söylenen her şey yukarıda açıklandı, fakat bu önemli konu hakkında şu noktalara da dikkat edip, göz önünde bulundurmak gerek:

1-“Emma” -tafsil harfidir- başka bir cümlenin zıttı olmasına gerek yoktur; çünkü iki zıttan biri getirildiği zaman diğeri aşikâr olur ve getirilmesine gerek kalmaz. Arapçada denildiği gibi, “Bilineni getirmeyip, hafzetmek uygundur” Arapçada ve özellikle de Kur’an’da kısa ve özlü konuşma en güzel olanıdır.

Nisa suresinde şöyle buyruluyor:

“Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. Allah’a iman edip ona sınıksız sarılanları ise O, tarafından bir rahmet ve geniş bir nimet içine yerleştirecek ve onları, Kendisine varan doğru yola koyacaktır.”⁴⁴

³⁸ Âl-i İmran, 7.

³⁹ Bakara, 285.

⁴⁰ Âl-i İmran, 68.

⁴¹ Cin, 26-27.

⁴² Bkz. Allame Tabatabai, Tefsir el-Mizan, c. 3, s. 26-27.

⁴³ Fahri Razi, Tefsir-i Kebir, c. 7, s. 177.

⁴⁴ Nisa, 174- 175.

Yani: kâfir olanlar ise; geniş bir rahmetin içerisine yerleştirilmeyecekler ve doğru yola da konulmayacaklardır.

Kasas suresinde isyan eden halkların akabeti hatırlatıldıktan sonra salihler hakkında şunlar buyrulmaktadır:

“Ancak kim tövbe edip iman eder ve salih amellerde bulunursa artık kurtuluşa erenlerden olmayı umabilir.”⁴⁵

Cin suresinde salih kulların özellikleri beyan edildikten sonra fasıklar için deniliyor ki:

“Hak yoldan sapanlar ise cehenneme odun olmuşlardır.”⁴⁶

Bütün bu örneklerde karşıtının herkes tarafından rahatlıkla anlaşılmasından dolayı, karşıt cümlelerin getirilmesine gerek duyulmamıştır.

2- “İlimde derinleşmiş olanlar” cümlesi “Kalplerinde kayma olanlar” cümlesinin zıttı olamaz çünkü bu iki cümle arasında tekabülü bir ilişki yoktur. Devinimli bir mizaca ve kötü bir kalbe sahip olan insanların karşısında iyi bir mizaca ve sakin bir kalbe sahip insanlar yer alırlar. Âlimlerin ve hakiki ilimleri arayanların karşısında cahiller ve ilimden uzak insanlar yer alırlar. Buna binaen yukarıdaki iki cümle birbirinin zıttı olamazlar.

3- “Hüküm ve mevzu arasında uyum olmalıdır” kanunu gereğince, “İlimde derinleşmiş olanlar” cümlesinin haberi ilim ve bilgi makamına münasip olmalıdır; çünkü ilimde derinleşenler bilmeden teslim olurlarsa konunun mahlası imanda ihlâs olur; zira saf iman gereksinimi mutlak teslimiyettir. Fakat ilim ve bilginin gereksinimi bilmeden teslim olmamak için araştırmak ve incelemektir. Özetle, konunun hükme uygunluğunun iktizası bilmeye uygundur, bilmemeye değil.

4- Şimdi gelelim şu sorunun cevabına: “Niçin Allah Resulü, ilimde derinleşenlerden ayrı olarak zikredilmedi?” Bu sorunun cevabında şunu söylememiz gerekir: Bazı ayetlerde isminin ayrı zikredilmesi bütün ayetlerde ayrı zikredilmesini mi gerektirir? “Bu iltizamın gereksizliği”dir ve hiçbir zorunluluğu yoktur. Grupsal övgünün olduğu birçok ayette Resulü Ekrem’in adı ayrıca zikredilmemiş ve bu grup ile birlikte anılmıştır. Örneğin Al-i İmran suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahiddir. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle şahiddir.”⁴⁷

Resulullah da kesinlikle Hakk Teâlâ’nın vahdaniyetine şahit olan ilim ehli kimselerdendir, bu gibi grupsal övgünün olduğu birçok ayette Resulü Ekrem de grup içinde mahfiller meşalesi unvanıyla anılmıştır ki bu kabil ayetler çok fazladır.

⁴⁵ Kasas,67.

⁴⁶ Cin,15.

⁴⁷ Âl-i İmran, 18.

5- “*Yegulune amenne bihi-Biz ona iman ediyoruz derler...*” Cümlesi şimdiki zaman kipini almıştır, bu durum -ki sabit bir imanın göstergesidir- müteşabih ayetlerdeki gizle hakikatlere ulaşmak için ilahi hikmeti göz önünde bulundurma nedeni olmuştur. Zira bu insanlar ilim ve bilgi ehli oldukları için mustarip olmaz, müteşabih ayetler karşısında ves-veseye kapılmazlar. Bunlar, muhkem ayetlerin nazil olduğu kaynaktan müteşabih ayetlerin de nazil olduğunu düşünürler, bu yüzden lafızların zahirinin göstermediği bazı şeylerin perde arkasında olması gerekir. Bu hassas noktadan araştırma ve inceleme eğilimi başlar ve arayanlar sonunda istediklerine ulaşırlar. Dolayısıyla bu cümle hareketin bilmeğe doğru olan başlangıç noktasını gösterir ki, ilimde derinleşenler bu yolla müteşabih ayetlerin tevilini öğrenirler.

6- Hal cümlesi eğer şimdiki zamanın olumlu fiili ile başlarsa “vav” harfinden arî olmalıdır. İbn Malik diyor ki: “Fahri Razi dışındaki bütün âlimler ve edebiyatçılar “yegulune amenne” cümlesinin “hal” olduğu konusunda hemfikirdirler. Bütün edebiyatçıların görüşüne ter olarak Fahri Razi’nin bu görüşü nasıl ortaya attığı belli değildir.

7- Eğer “*İlimde derinleşmiş olanlar*” cümlesini müstenife bilsek bile herkesin tevilini yapamayacağı Kur’an’daki müteşabih ayetlere delalet etmez; çünkü “*Tevilini bilmezler ancak Allah bilir*” cümlesindeki sınırlama izafî olup selbi ve olumsuz boyutu kastedilmektedir.

Hekim olan Allah, yol gösterici hidayet unvanıyla insanlara bir kitabı sunup sonradan insanlara “bu kitabın içinde anlaşılmayan bazı pasajlar vardır ve bunların hakikatine ulaşmak herkesin işi değildir” demesi ne belağat ve ne de hikmet ile uyuşur. Hekim olan bir varlığın böyle bir sözü söylemesi mantıklı değildir, fakat “bu kitabın içinde bazı pasajlar vardır ki zahiri itibarıyla kötü kalpli insanların kötü kalpli kimselerin kötü faydalanmasına neden olabilir, bunları algılamaya neden olacak kilit bizim elimizdedir ve insanlar ancak bizim tarafımızdan ona yönlendirilirler” demesi mantıklıdır. Dolayısıyla ayetteki sınırlamanın sadece selbi boyutu vardır ve tevil ilmini fakat kötü düşünce ve kalpli insanlardan selb etmektedir.

Müteşabih Ayetlerden Örnekler

Kur’an ayetlerindeki teşabuhun, asli ve arazi olmak üzere iki kısma ayrıldığına değinmiştik.

Aslî teşbih; kısa tabirlerin uzun manaları ifade etmedeki yetersizliğinin şüpheye sebep olmasıdır. Bu ayetler daha çok temel dünya görüşü hakkındaki öğretiler ve tanıma hakkındaki ayetlerdir. Bu kabil müteşabih ayetler, Kur’an’ın bütün ayetlerine oranla sayıları azdır. Bu müteşabih ayetleri anlamanın yolu ise; Ümmü’l-Kitap olan muhkem ayetler, Peygamber (s.a.a) ve imamların hadisleri ve selef salihlerin sözlerine müracaat etmektedir.

Bunun mukabilinde Kur’an’daki teşbihlerin geneli arazidir. Kur’an’ın nüzulü döneminde ve sonrasında ortaya çıkan farklı mezhep, inanç ve düşünceler kendilerine dayanak bulabilmek için Kur’an’a müracaat etmiş ve düne kadar muhkem olan ayetleri kendi tefsirleriyle müteşabih kılmışlardır, bugün müteşabih olarak kabul edilen ayetlerin çoğu bu kabildendir.

Kur'an'daki teşbihlerin geneli arazidir.
Kur'an'ın nüzulü döneminde ve sonrasında ortaya çıkan farklı mezhep, inanç ve düşünceler kendilerine dayanak bulabilmek için Kur'an'a müracaat etmiş ve düne kadar muhkem olan ayetleri kendi tefsirleriyle müteşabih kılmışlardır, bugün müteşabih olarak kabul edilen ayetlerin çoğu bu kabildendir.

Şimdi her iki gruba örnek olarak Kur'an'da bulunan bazı müteşabih ayetleri getirelim:

Cemal ve Celal Sıfatları

Yüce Allah'ın iki çeşit sıfatı bulunmaktadır. Birincisi Rabbul âleminin sahip olduğu kemali sıfatlar olan cemal veya subuti sıfatlar, diğeri de asla kendisinde bulundurmadığı, tenziye sıfatları da denilen celal veya selbi sıfatlardır.

Yüce Allah'ın cemal ve celal sıfatlarıyla vasıflandırılması veya vasıflandırılmaması hakkında kalam ehli olan Mutezile ve Eşaire arasında ihtilaf vardır. Mutezililer Hakk Tealanın zatını herhangi bir sıfatla vasıflandırmayı reddetmişlerdir; zira vasfın gereksinimi Hakk Tealanın zatının vasıflar mebdesine yakınlaşmasıdır. Aynı şekilde insan herhangi bir sıfatla vasıflandırıldığı zaman vasfın mebdesi zatına arız olur. Böylelikle zat ve vasf birliktelik arz eder, örneğin ilmin zatına arız olduğu kimseye âlim denilmektedir. Oysa Hakk

Tealanın zatı her türlü hadis uruzdan veya ezeli iktiramdan müberradır. Kur'an ve hadislerde zikredilen bu sıfatlar için sonuç göz önünde bulundurulmaktadır, yoksa gerçek anlamda Allah için kullanılmamıştır. Yani eğer Allah'ı ilim sıfatıyla vasıflandırıp her şeye âlimdir dersek kasıt şudur: Bu sıfatla vasf olunmak Allah'ı Tealaya hâsıl olduğundan hiçbir şey Allah'a gizli değildir; çünkü var olan her şey Allah'ın huzurundandır. Yoksa bu sıfatın mebdesi hakkın zatı için arız olmamış ve birliktelik onun için söz konusu değildir. Aynı şekilde kudret, hayat, hikmet ve hatta irade, rıza vb. diğer bütün sıfatların netice ve gayesi göz önünde bulundurulduğu için zatın sıfata yakınlaşması söz konusu değildir.

Eşaire bu yöntemi benimsememiş ve bunu delilden arı bir çeşit şahsi tefsir ve tevil kabul etmişlerdir, diyorlar ki: Kur'an'ın zahirine riayet edilmesi gerekir ve hiçbir şekilde Kur'an'ın şahsi tefsir ve tevili doğru değildir. Allah kendisini bu sıfatlarla vasf etmiş ve halkın diliyle konuşmuştur, dolayısıyla bu vasf çağdaş örfün algıladığı mefhumlarla olması gerekir.

Ebu'l- Hasan Eşari (Şeyh Eşairi) diyor ki: “Yüce Allah zatının ilme olan birlikteliğinden âlimdir, zatının kudrete olan birlikteliğinden kadirdir.” O bu sözünü ispatlamak için aşağıdaki ayetleri delil olarak getirmiştir:

“Bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir.”⁴⁸

“Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder.”⁴⁹

“Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur.”⁵⁰

“O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.”⁵¹

“Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?”⁵²

“Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.”⁵³

Ebu'l- Hasan Eşari diyor ki: “Allah bu ayetlerde ilim ve kudret sıfatlarının mebdelerini kendisi için sabit ve zatına yakın bilmiştir. Böylelikle kendisini Âlim ve Kadir sıfatlarıyla vasıflandırmıştır. Eşari buna ek olarak, “Hayy vasfı hayat kelimesinin müştakı, Âlim kelimesinin müştakı ilim ve Kadir kelimesinin müştakı ise kudrettir” diyor. Acaba bu vasıflar herhangi bir mefhumun göstergesi midir? Yoksa sadece muhtevasız vasf mıdır? Şüphesiz ikinci ihtimal kabul edilemez. Sonuç itibarıyla bu vasıflar Arap örfünde yaygın olduğu şekliyle kendi mefhumlarının beyan edicisidir.

Elbette bu ayetlere istinat etmek mugalâttır; zira bu ayetlerde sadece Hakk Tealanın zatının ilim ve kudreti işlenilmiş ve asla mukaddes zatın, ilim ve kudret sıfatlarının

⁴⁸ Hud,14.

⁴⁹ Nisa, 166.

⁵⁰ Fâtır,11.

⁵¹ Bakara, 255.

⁵² Fusilet, 15.

⁵³ Zariyat, 58.

Ehli Beyt mektebinin temiz kaynağından intifa eden ve ders alan İmamiye ekolü bu konuyu da açık bir şekilde tahlil etmiş ve orta yolu tutmuştur. Bu mektebin taraftarları ne Eşariler gibi Hakkın zatını vasıfların mebdesi ile birlikte ele almış ne de Mutezililer gibi bu ittisaf için Hakkın zatıyla bir irtibat kurmuştur.

mebdesi ile birlikteliği dile getirilmemiştir. Buna ilave olarak Mutezililer asla Allah'ı Teala'nın ilim, kudret ve hayat sıfatlarını reddetmemişlerdir. Sadece mukaddes zatın bu sıfatların mebdesi ile olan birlikteliğini inkâr etmişlerdir, yoksa bunlar zaten Allah'ı Âlim, Kadir ve Hayy olarak biliyorlar. Başka bir deyişle Mutezililer, Hakkın zatını, Hakkın sıfatlarının mebdesi ile birlikte olduğuna inanan diğer grubun aksine Allah'ın mukaddes zatının bu sıfatların mebdesi ile birlikteliği olmadan bu sıfatlarla vasıflandırıldığına inanırlar.

Ehli Beyt mektebinin temiz kaynağından intifa eden ve ders alan İmamiye ekolü bu konuyu da açık bir şekilde tahlil etmiş ve orta yolu tutmuştur. Bu mektebin taraftarları ne Eşariler gibi Hakkın zatını vasıfların mebdesi ile birlikte ele almış ne de Mutezililer gibi bu ittisaf için Hakkın zatıyla bir irtibat kurmuştur. Allah'ın mukaddes zatını hiçbir etki olmadan tüm celali ve cemali sıfatların kaynağıdır; çünkü varlık âleminde mevcut olan her türlü kemal vasfı onun zatından kaynaklanır ve tüm bunlar eksiksiz onun zatından vardır. Eğer Hakkın zatında bu kemaller olmasaydı varlık âlemindeki bütün bu kemaller nasıl meydana gelebilirdi? Bu yüzden Hakkın zatı tüm kemal-i sıfatların mecmuasıdır ve tüm sıfatlar onun zatının aynısıdır. Ne bir şey ona arız olabilir ne de bir şey onunla birlikte olabilir. Ezelde sadece o vardı ve onun dışında hiçbir şey yoktu.”Hiçbir şey yokken Allah vardı.” Hakk Tealanın sıfatlarının zatıyla aynı olması bu anlamdadır. Nitekim Eşaire farklı iki şeyin kıyası olan Hakkın sıfatlarını halkın sıfatları gibi ele almıştır, hâlbuki yüce Allah şöyle buyuruyor:

“O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁵⁴

Emirel müminin Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

⁵⁴ Şura, 11.

“Dinin evveli O’nu tanımak, O’nu tanımanın kemali O’nu tasdik etmek, O’nu tasdik etmenin kemali onu bir bilmek, O’nu bir bilmenin kemali O’na karşı ihlâslı olmaktır. O’na karşı ihlâslı olmanın kemali, ondan sıfatları nefyetmektir. Zira her sıfat mevsuftan (sıfat sahibinden) ayrıdır. Hakeza her mevsuf da sıfattan ayrıdır. Dolayısıyla Allah’ı vasfeden onu başkasına eşlemiş olur. Onu eşleyen onu ikilemiş olur. O’nu ikileyen onu tecezzi etmiş (cüzzlere ayırmış) olur. O’nu tecziye eden onu tanımamış olur.”⁵⁵

Yüce Allah’ı Görme

Eşaire, kıyamet gününde müminler hesaba çekildikten sonra Allah’ı göreceklerine inanmaktadırlar. Ebu’l- Hasan Eşari bu inancı için, *“O gün yüzler ıslıl ıslıl parlar ve Rablerine bakarlar”*⁵⁶ ayetini delil olarak öne sürmüştür; zira ayette müminlerin Allah’ın nurani çehresini seyredecekleri için çehrelerinin aydınlanacağı söylenmiştir. Eşari diyor ki: Arap dilinde nazar kelimesi üç anlamda kullanılır.

1- İtibari Nazar: İbret ve ders alma. Örneğin; *“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!”*⁵⁷

2- Beklemek: Nitekim ayette buyruluyor ki: *“Onların beklediği (Ma yenzurune): Sa-dece bir ses!.. Çekişip dururlarken kendilerini çarpacak bir ses...”*⁵⁸

3- Gözle görmek: Bahis konusu ayetin kastıdır. Zira o gün ibret alınacak bir şey yoktur ve aynı şekilde “Nazar” bekleme anlamında değildir, örneğin Hz. Süleyman diyor ki:

“Elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”⁵⁹

Ebu’l- Hasan Eşari’ye soruyoruz: “Niçin sevap kelimesini yani, ‘Rabbin sevabına bakarlar’ takdir almayalım?” Bunun cevabında diyor ki: “Mebna takdirin olmamasıdır; zira sözün zahirinin tersinedir. Çünkü ayetin zahirindeki anlam Allah gözle bakmaktır. Eğer sevap kelimesini takdir olarak alırsak Allah dışındaki herhangi bir varlığa nazar edilmiş olur. Yani eğer birilerinin sözünü zahirinin tersine yorumlarsak veya sözünü değiştirecek şekilde herhangi bir yerini takdir olarak alırsak bu doğru olmaz.”

Eşari, *“Gözler O’nu idrak edemez”* ayeti hakkında diyor ki: “Görmemekten kasıt bu dünyadadır ki ahirette görmek olasılığıyla bir çelişkisi yoktur; zira daha üstün âleme bırakılan Hakkın çehresini görme en üstün lezzetlerdendir ya da ayette belirtilen görmemekten kasıt Hakkı görmekten mahrum olacak kâfirlerdir.”⁶⁰

Ama daha önce “Nazar” kelimesinin bahis konusu olan ayette nazar etmek “Göz dikmek” anlamında olduğunu hatırlattık, yoksa bakmak anlamında değildir. Bu beklemek

⁵⁵ Nehc’ül Belağa, ilk hutbe.

⁵⁶ Kıyamet, 22-23.

⁵⁷ Çaşıye, 17.

⁵⁸ Yasin, 49.

⁵⁹ Neml, 35.

⁶⁰ Bkz. Ebu’l- Hasan Eşari, el-Eban, Haydarabad baskısı, s. 10 – 19. Ebu’l- Hasan Eşari, el-Luma, s. 61–68

anlamına gelir ki Arap edebiyatında yayın bir şekilde kullanılır. Arap şair Cemil b. Muammir diyor ki:

*Padişah olan sana göz diktiğim zaman
Yanıdaki deryadan ve nimetlerinden bana başışla.*

Başka bir şair diyor ki:

*Vaadin için sana doğru göz dikmişim,
Fakirin zengine göz diktiği gibi.*

Zamahşehri bu ayetin tefsirinde Mekke sokaklarında dilencilik yapan kimsesiz ve kör kızın sözlerini aktarmaktadır. “Diyor ki: Gözlerim Allah ve siz halka dikilmiştir.”⁶¹

Bütün bu örneklerde “Nazar” kelimesi göz dikmek anlamındadır ve “ila” harfi ile birlikte alınmıştır. Bu yüzden mezkur ayetin anlamı şudur: “O zor günde çehreler sevinçli ve aydındır. Zira Allah’ın lütuf ve inayetine göz dikmişlerdir.”

Eşari, Allah’ın görüneceğini ispatlamak için, “*Rabbim! Bana (kendini) göster*”⁶² ayetini de delil olarak getirmiştir ki eğer Allah’ın görünmesi imkânsız olsaydı Hz. Musa nasıl böyle bir istekte buluna bilirdi?

Ama bu istek Hz. Musa’nın isteği değildi, İsrail oğullarının isteği idi ve Hz. Musa onların dilinden Allah’a arz etmişti. İsrail oğulları cahilce böyle bir istekte bulunmuş ve eğer Allah kendisini göstermezse iman getirmeyeceklerini söylemişlerdi. Hz. Musa onların isteklerini yerine getirmekten kaçınıyordu. Ama Allah kavmini isteğini dile getirmesi için Musa’ya izin verdi. Zira diğer ayetlerde Hz. Musa’ya böyle bir istekten dolayı baskı uyguladıkları için İsrail oğulları direkt kınanmıştır. Nisa suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa’dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, “Bize Allah’ı apaçık göster” demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa’ya apaçık delil (ve yetki) verdik.”⁶³

Yani İsrail oğulları Musa’dan kendilerine Allah’ı göstermesini istemişlerdi. Bu yüzden yıldırım çarpma belasına duçar oldular. Bakara suresinde bu daha açık bir şekil belirtilmiştir:

“Hani siz, “Ey Musa! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”⁶⁴

Nitekim İsrail oğulları bu yersiz isteklerinden dolayı yıldırım çarpma belasına duçar oldular, bundan dolayıdır ki, İsrail oğulları direk Allah tarafından kınanmıştır, Hz. Musa kınanmamıştır.

⁶¹ Bkz. Keşşaf, c. 4. s. 662, Mecma’ul Beyan, c. 10, s. 398, Ebu’l- Futuh Razi, c. 11, s. 332.

⁶² Araf,143.

⁶³ Nisa,153.

⁶⁴ Bakara, 55.

Beden Azaları

Eşairiler, Allah'ın beden azalarına sahip olduğunu zannediyorlar ve Kur'an'da el, ayak, çehre, göz gibi kelimelerin geçtiği ayetleri delil olarak öne sürüyorlar, örneğin;

“Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilâkis, Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir.”⁶⁵

Lakin bu ayette Eşairi'nin iddiasını destekleyecek herhangi bir şey bulunmamaktadır; çünkü “elin bağlılığı” deyiminden maksat güçsüzlük ve acizliktir, bunun karşısında “elin açıklığı” ibaresi ise güç ve kudretin göstergesidir. Arap edebiyatında genellikle bu anlamıyla kullanılırlar, nitekim başka bir ayette şöyle deniliyor: “*Elini bağlayıp boynuna asma. Ama onu büsbütün de salıverme. Sonra kınanır, hasretler içinde kalırsın.*”⁶⁶ Bu iki tabirin hakiki mefhumları bu ayette kast edilmediği çok açık bir şekilde görülmektedir; çünkü kasıt hasret nedeni olacak yaşamda katılık ve davranışlarda rahatlıktır.

Yukarıdaki ayette geçen “elin bağlılığı-elin açıklığı” deyimleri Âl-i İmran suresinde fakir ve zengin unvanlarıyla zikredilmiştir: “*Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir.*”⁶⁷ Allah'ı Teâlâ bu iddianın cevabında şöyle buyuruyor: “*De ki: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.*”⁶⁸ Başka bir yerde de buyuruyor: “*Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.*”⁶⁹

Kur'an'da on iki defa el kelimesi Allah'a nispet verilmiş ve bütün bu yerlerde kasıt güç ve kudrettir.

Kur'an'da on bir defa çehre kelimesi kullanılmıştır ki mukaddes zatın kendisi anlamındadır, örneğin; “*O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.*”⁷⁰ “*Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz.*”⁷¹ Diğer ayetler de bu kabildendir.

Göz kelimesi Kur'an'da bir defa tekil ve dört kez çoğul olmak üzere beş defa gelmiştir ve bunların tamamından kasıt özel inayettir. “*Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.*”⁷² Hakeza Taha suresinde Musa'ya hitaben buyruluyor ki: “*Gözümün önünde yetiştirilesin.*”⁷³

Baldır kelimesi de Kalem suresinde zikredilmiştir: “*O gün baldır açılır.*”⁷⁴ Buradaki baldırdan kasıt kıyamet gününün sıkıntı ve zorluğudur, Allah'ı Teala başka bir ayette buyuruyor ki:

⁶⁵ Maide,64.

⁶⁶ İsra-29.

⁶⁷ Âl-i İmran,181.

⁶⁸ Âl-i İmran,73.

⁶⁹ Hadid-29.

⁷⁰ Kasas,88.

⁷¹ İnsan,9.

⁷² Tur, 48.

⁷³ Taha-39.

⁷⁴ Kalem,42.

**Göz kelimesi Kur'an'da bir defa
tekil ve dört kez çoğul olmak üzere
beş defa gelmiştir ve bunların
tamamından kasıt özel inayettir.
“Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü
sen gözlerimizin önündesin.” Hakeza
Taha suresinde Musa'ya hitaben
buyruluyor ki: “Gözümün önünde
yetiştirilesin.”**

“Ve baldır, baldıra dolaşınca İşte o gün sevk edilecek yer, sadece Rabbinin huzurudur.”⁷⁵

Aslında “keşfu's-sag”, Arap edebiyatında yaygın bir şekilde ciddiyet ve çabalamanın kinayesi olarak kullanılır. Yani oyun oynama dönemi olan bu dünyadaki hayat son bulmuş ve gerçekleri görme zamanının gelmiştir. Farsçada “keşfu's-sag” kelimesi yerine bir işe soyunmak veya kolları sıvamak deyimleri kullanılır ki kasıt herhangi bir işi yapmakta ciddi olmaktır.

Saptırma Ve Yoldan Çıkarma

Yoldan çıkarma anlamına gelen “saptırma fiili” ilahi ve örfü değerlerin karşısında yer alan bir fiil olmasına rağmen Kur'an'ın birçok ayetinde konu edilmiş ve bu fiil Allah'a nispet verilmiştir. Bu ayetlerde “saptırma fiilinin” asla gerçek anlamlarıyla kullanılmadığı ve bunların sadece mecazi beyanlar olduklarını anlamak için ilahi özelliklere dikkat etmek gerekir.

Allah'a nispet verilen “saptırma”, yoldan çıkarma anlamındadır. Yani hakikatler karşısında inat edip diretenleri kendi hallerine bırakmak ve has inayetten mahrum etmektir. Bu insanların kendileri Hakk Teâlâ'nın has inayetine mazhar olmak istememiş ve bunun için gerekli olan zeminleri kendi vücudlarında meydana getirmedikleri için kendi hallerine bırakılmışlardır.

“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştıır, zalimleri ise saptırır.”⁷⁶

⁷⁵ Kıyamet, 29- 30.

⁷⁶ İbrahim, 27.

Dolayısıyla Allah'ın saptırdığı kimseler Hakk'a dönmenin yollarını aramayan kimselerdir. *"Uydurmuş oldukları yalanlar, dinlerinde kendilerini aldatmaktadır."*⁷⁷ Yani bu gibi insanların yöntemleri beyhude işlerle uğraşmak ve boş sözler söylemektir, bu işleri de onları mağrur kılmış ve isyan etmeye sevk etmiştir.

"Allah'a iman edip ona sımsıkı sarılanları ise (Allah), kendisinden bir rahmet ve lütfâ kavuşturacak ve onları kendisine varan doğru bir yola iletecektir."⁷⁸

Hatim ve Mühürleme

Kur'an'da geçen hatim, ta'b/mühürleme ve örtü kelimeleri aynı şey hakkında olup inatçı ve serkeş insanların kendi yanlış tavır ve davranışlarıyla kendileri için hazırladıkları hicap anlamındadır.

"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır."⁷⁹

"Onların kalplerine – ki idrak etme organıdır- mühür vuruldu."⁸⁰

Lakin bu mühürleme ve hicap perdesinin zeminini kendileri hazırlamışlardır, bu mesele başka ayetlerde de açıkça görülmektedir:

"Gördün mü o kimseyi ki kendi hevâsını kendisine tanrı edinmiş ve onu Allah bir bilgi üzerine şaşırtmış ve kulağı ve kalbi üzerine mühür basmış."⁸¹

"Çünkü onlar önce inandıklarını iddia ettiler, sonra inkâra gittiler. Bu sebeple kalpleri mühürlendi."⁸²

"Küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur."⁸³

Yani bu insanlar müminleri kandırmak için zahiren iman getirmişlerdir, ama müminlerin tutumlarını gevşetmek için sonradan bir daha hakkı inkâr etmişlerdir. Bundan dolayı da Allah bunların gönüllerine mühür vurmuştur.

*"Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler."*⁸⁴ Bu yüzden Allah, bu acı gerçeği onların kendi diliyle anlatmakta ve Hakkı inkâr etmenin zeminini kendi elleriyle hazırladıklarını ve onların bunu itiraf ettiklerini beyan etmektedirler.

"(Bu,) bilen bir kavim için, ayetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık dinlemezler. Ve

⁷⁷ Âl-i İmran, 24.

⁷⁸ Nisa, 175.

⁷⁹ Bakara, 7.

⁸⁰ Tövbe, 87.

⁸¹ Casiye, 23.

⁸² Münafikun, 3.

⁸³ Nisa, 155.

⁸⁴ Mü'min, 35.

dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız!”⁸⁵

Bu ayetlerin içeriğinin mutlak inat ve inatçılığı anlattığı ve bütün bu ibareler bir temsil ve istiareden öte bir şey olmadığı açıktır. Nitekim Allah bu insanları kınamış ve onları şu sözlerle Hakk’ı inkâr ettiklerini söylemiştir:

“Kalplerimiz perdelidir.” dediler. Öyle değil! Kâfirlikleri sebebiyle Allah onlara lânet etti. Onun için pek az iman ederler.”⁸⁶

Kaynakça

Kur’an-ı Kerim.

Nehc’ül Belağa.

Besair’ud Derecat, Seffar, Mirza Muhsin Kuçebavi’nin önsözü ile Tahran.

el-Beyan fi Tefsir-il Kur’an, Ayetullah Hoi, İlmiye baskısı, Kum, 1394.

el-Burhan fi Ulum- il Kur’an, Bedrettin Zerkeşi, Dar-u İhya ul-Mektebet’ul Arabiye, 1376.

el-Camiu’l-Ahkâmu’l-Kur’an, Kurtubi, Baskı: Daru’l-Kâtip el-Arabî, 1387.

el-Durr’ul Mensur, Celalettin Suyuti, Halebî baskı, Mısır.

el-Fihrist, Muhammed b. İshak b. Nedim, el-İstikame baskısı, Kahire.

el-Kunye ve ‘l-Alkab, Şeyh Abbas Kumi, Haydariye Baskısı, Necef, 1389.

el-Maarif, İbn Kuteybe, Baskı: Dar-u İhya el-Terasu’l-Arabî, Beyrut, 1390.

el-Murşid’ul-Veciz, Ebu Şame Kutsi, Baskı: Dar-u Sadr, Beyrut, 1975/1395.

el-Müsned, Ahmet b. Hanbel, Baskı: Mekteb-i İslami ve Dar-u Sadr, Beyrut.

el-Müstedrik Ala’s-Sahihayn, Hakim Nişaburi, Baskı: Mektebetu’l-Mabuat’l-İslamiye, Halep.

el-Vahdat’ul Mevzuie fi’l-Kur’an-i el-Kerim, Muhammed Mahmud Hicazi, Baskı: 1970.

et-Tefhim, Ebu Reyhan Biruni. Babek yayıncılık. Tahran, 1362 H.Ş.

et-Temhid Fi Ulum’ul Kur’an, Muhammed Hadi Marifet. İlk baskı, 1396.

et-Teyesser, Ebu Amr Dani, el-Dovle matbaası, İstanbul, 1930.

et-Tibyan, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan el-Tusi, baskı: Camie-i Müderrisini Kum, 1406.

Fezailu’l-Kur’an, İbn Kesir, Tefsir-i İbn Kesir’in sonlarında basılmıştır.

fi-Zılal-il Kur’an, Seyyid Kutub, altıncı baskı, Beyrut.

Kenzu’l-Ummal, Muttaki Hindi, Baskı: Müessese-i el-Risale, Beyrut, 1410.

Kenzu’z-Dekaik, Mirza Muhammed Meşhedi, Baskı: Camie-i Müderrisin, Kum, 1410.

Lisanu’l-Arap, İbn Menzur, Baslı: Dar-u Sadr, Beyrut.

Mecme’ul Beyan, Ebu Ali Fazl b. Hasan Tebersi, İslamiye baskısı, Tahran.

⁸⁵ Fussilet, 3-5.

⁸⁶ Bakara, 88.

- Menahilu'l-İrfan, Muhammed Abdulazim Zerkani, Mustafa el-Babi- el-Halebî baskısı.
- Menbeu'l-Hayat, Seyyid Cezairi, Bağdat ve Beyrut baskısı.
- Mesaliku'l-Ebsar fi Memalik-il Emsar, Şehabettin Ahmet b. Yahya (İbn Fazlullah Kâtip), C. 1, Mısır, 1945.
- Mukaddemat-i İbn Haldun, Mektebet-i Mustafa Muhammed, Mısır.
- Müteşabih'ul Kur'an, İbn Şehr Aşub, Bidar yayıncılık.
- Şerh-i Usuli Kâfi, Sadrettin Şirazi, Mektebet-u Mahmudi, Tahran, 1391.
- Şevahid'ut Tenzil, Hakim Haskani, Müessese-i Alam, Beyrut, 1393.
- Tefsir-i Ala'ir Rahman, Şeyh Muhammed Cevat Belaği, Baskı: Mektebet'ul Vicdani, ikinci baskı, Kum.
- Tefsir-i Ebu'l- Futuh Razi, Kitapfuruşi-i İslami yayınevi, 1352.
- Tefsir-i İbn Kesir, İbn Kesir el-Karaşi ed-Dimeşki, Daru'l-İhya el-Kutub'ul Arabiye baskısı, Mustafa el-Babi el-Halebî.
- Tefsir-i Novin, Muhammed Taki Şeraiti. Dördüncü baskı, Şirketi Sehamiyi İntişar, Tahran.
- Tehzib'ul Ahkâm, Şeyh Tusi. Nimani yayıncılık. Necef, 1378.
- Tehzib'ul Tehzib, Fi Esmâ- el Rical, İbn Heacer Askalani. Meclisi Dairet'ul Maarif'ul Nizamiye. Hindistan, 1326.
- Telhis'ut-Temhid, Muhammed Hadi Marifet. Yayımcı: Merkezi Müdüriyeti Havza. Kum, 1411.
- Tevil-i Müşkili'l-Kur'an, İbn Kuteybe, Baskı: Daru'l-Teras, Kahire, 1393.
- Tezkiret'ul Huffaz, Şemseddin Zehebi, Daru'l-Kutub'ul İlmiye, Beyrut.
- Vesailu's-Şia, Muhammed b. Hasan Hür Amuli, Beyrut Baskısı, 1419.
- Vucuh'ul Kur'an, Habiş Tiflis, Tahkik: Dr. Methi Muhakkik, Baskı: Bünyad-ı Kur'an, Tahran.
- Zadu'l-Mesir fi İlm-it Tefsir, İbn Cevzi, Kahire, Mısır, 1960.